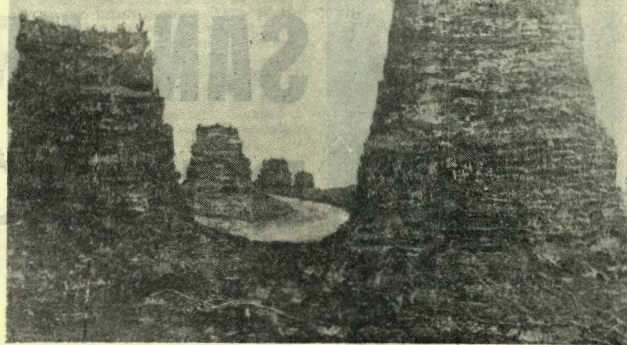

Tema ovog našeg napisa dovodi nas neophodno do pitanja o samom smislu i karakteru odnosa morala spram društvene zbilje, do pitanja koje međutim izrasta u specifičan filozofski problem u onome momentu kad pred sobom imamo socijalističku društvenu zbilju. Tada se naime nalazimo suočeni s onom povijesnom situacijom, koja zahtijeva da respektiramo one Marxove stavove koji ukazuju na mogućnost razrješenja ovog toliko aktuelnog i danas sve više diskutiranog problema u suvremenoj marksističkoj misli. Neizmjerno je obilježak i eksplisitivni, sasvim određenih i posve jasno formuliranih Marxovih stavova koji u cjelini njegove nauke nipošto nisu sekundarni ili usputni, nego proizlaze iz same biti njegova cjelokupnog, povijesnog utemeljenog misaonog htijenja, rezultira kretanjem po površini same stvari, dakle stvari socijalizma, kao što to često pokazuju teorijski pristupi fenomenu morala na način koji iz raznih razloga ne nalaze pravog puta do Marxove epohalne misaone i revolucionarne preokupacije. Zato ćemo ovdje pokušati da bar naznačimo put kojim bismo se približili duhu i smislu Marxova postavljanja pitanja s obzirom na moralni fenomen na pretpostavkama socijalističkog društvenog kretanja.

To je potrebno utoliko što veoma često nailazimo na određenja i shvaćanja, pa onda i na pokušaje oblikovanja ili "izgradnje" tzv. socijalističkog morala u onom smislu, koji je zapravo nesposoban s Marxovim filozofski promišljenim i po svojim konsekvencijama dialektičkim i plodnim stavovima. Nesposobnost o kojoj je riječ, dolazi po našem mišljenju do izražaja uslijed nerazumijevanja biti moralnosti, koja se ovdje zaobilazi kao pravi problem, te se pri ovom određenju težište postavlja isključivo na ono "socijalističko", i to u smislu čistog (upravo vrijednosno shvaćenog) pozitivizma, dok sam pojam morala i moralnosti ostaje po strani kao sam po sebi razumljiv, dakle posve neproblematičan. Ili, rečeno jednostavnije, pod "socijalističkim moralom" podrazumijeva se jedan iz osnova novi kvalitet, kojim on ima da se razlikuje, i teorijski i praktički od svih dosadašnjih moralnih oblika, dakle općenito od sveg dosadašnjeg (klasnog) morala, te ga kvalitativno nadraštava, nadmašuje i prevladava već samim određenjem "socijalistički", a da pri tom dakako i dalje ostaje svojevrsni moralitet, što pokazuje i samo njegovo imenovanje. Ovdje je klasnost kriterij razlikovanja, a nije dakle u pitanju sama bit moralnosti. To sa svoje strane, upravo zato što pri svemu tome ni do kakvog zbiljskog povijesnog, misaono-praktičkog prijeloma nije došlo, nego se nastavlja na uhodani pozitivitet, dovodi čitavu ovu u biti nedomisljenu poziciju do nerješivih protivurečja i očitih nepriklipa. S druge strane, osnovna metodika (no, to nije samo metodika nego povijesno-smisljena) greška već pri samom pristupu ovom određenju, koje se posve nekritički usvaja i dalje teorijski razrađuje, sastoji se u neeklektičnom, neanaliziranom i stoga nepromišljenom shvaćanju ili tvrdnji, teko i socijalističko ili komunističko društvo (shvaćeno ovdje u posve statičkom smislu bilo kao određeni društveni fakticitet ili dovršeni poredak, bilo kao ideal ili idealno buduće društveno stanje) ima i mora da ima svoj moral (valjda da se ne bi u tome zaostalo), ako ga već ima građansko, ili ako su ga imala sva ostala društva, odnosno društvene formacije. To je međutim samo djelomično tačno, naime ukoliko se time želi utvrditi kako jedno faktičko socijalističko društvo koje se rađa iz krila građanskog društvenog stanja i građanskog svijeta u cjelini, dakle društvo koje je usmjereno na ostvarenje socijalizma, proizvedo takav moral koji je adekvatan njegovu *opstojećem stanju* i njegov je tačan izraz.

Ova se činjeničnost nipošto ne može osporiti, kao što se na primjer ne može osporiti da se uz svjesne snage jednog (u ovom slučaju našeg jugoslovenskog) socijalističkog pokreta na njegovu "repu" ruku obilici i načinu života i svijesti, nazori o svijetu i čovjeku, djelovanja, potrebe, zahtjevi itd. koji gledani sa stanovišta socijalizma, već odavno spadaju u muzej historije, iako bi to rekao Engels. To su oni historijski slojevi u tkivu društva koji ne odumiru vjekovima uslijed opće društvene i kulturne zaostalosti i niskog stupnja razvika društveno-ljudskih oblika saobnačenja među individuumima, iako takvi su još uvijek i nužan i zahvalan predmet nauke, jednog socijalističkog i socijalno-političkog istraživanja, iako bi se, pomoću njega dobila prava slika objektivno dane raslojenosti društva koje želi da ostvari socijalizam, i koje upravo kao takvo mora da vodi računa o ovim historijskim naslijeđenim momentima i pretpostavkama. No, ne dakako u tom smislu da bi ih priznalo u njihovoj faktičnosti i neposrednom pozitivitetu, nego da bi ih shvatilo upravo kao svoj negativizam, dakle kao kočnicu daljnjem progresivnom razviku i kao aktualnu prepreku koja ima da se prevlada. Stoga i takzvano pozivanje na "realnost" kao moguć kriterij promašuje u bitnome onoga časa kad se objektivističko-pozitivistički ta ista realnost postavi i sagleda u aspektu apstraktne nužnosti i nepromjenljive "zakonitosti", a ne upravo povijesno-kritički. Jer u pretpostavci socijalizma, iako nas je učio Marx, ta (društvena) realnost gubi aureolu "svetost-

MILAN KANGRGA

SOCIJALIZAM MORALI KONFORMIZAM

ti", "više sile" nad ljudima i kriterija za moguću djelatnost, jer joj svjesna ljudska djelatnost (praksa) nameće upravo svoj kriterij, te je usmjerava određenom povijesnom cilju, smislu i svrsi, po čovjeku i za čovjeka. Ovo dakako ne u smislu nekog subjektivističkog voluntarizma ili proizvoljnosti, nego na nivou vlastitog (neizbježenog) povijesnog zadatka i odgovornosti jednog socijalističkog pokreta.

Ono, međutim, što ovdje želimo naglasiti u odnosu na naš problem, jeste to da ovako shvaćena činjeničnost morala: — 1. protivrječi smisleno *amo moralnoj* poziciji uopće i 2. protivrječi *Marxovu* stanovištu, odnosno bolje reći, kako osnovnim pretpostavkama njegove filozofije tako i onom bitnom, upravo revolucionarnom htijenju kojim je ona nošena i s kojim je najnužnija i najneposrednija povezana.

Ni za Kanta, kao ni za Marxa (za prvoga to proizlazi iz njegove filozofske pozicije apstraktne suprotnosti (između) Sein — Sollen, bitka i trebajna, a za drugoga upravo iz njihova primarnog dialektičkog jedinstva, to čemu će još biti riječi), ukazivanje na činjenično ili opstojećem stanje i njemu primjeren moral ne znači, već pri samom pristupu njemu, ništa drugo *od istovremeno* ukazivanje na nužnost i neophodnost, dakle na potrebu i zadatak da se i ono i njegov moral izmjeni, ukine i prevlada. Moralno (za Kanta to znači: eminentno ljudsko) stanovište upravo kao moralno može se zasnovati (bez obzira kojim čemo ga teorijskim instrumentarijem izvesti i opremiti, i koje čemo mu ime nadijeliti) samo ukoliko se suprotstavi opstojećem i danom, općenito rečeno određenom društvenom fakticitetu, te se ono temelji i konstituira na suprotnosti ili na rasponu između onoga što jest i onoga što bi trebalo da bude. Tu je Međutim jedina mogućnost i realna (teorijska i praktička) pretpostavka etičko-moralne pozicije kao takve. Jer, ona nema primarno posla s onim što jest, nego s onim što treba da bude (ovo "treba da" jest njezina prava bit), i tu je istovremeno jaka i slaba strana ove pozicije: jaka utoliko što drži budnom i potiče svijest o potrebi za ukidanjem i prevladavanjem opstojećega, a slaba utoliko što ostaje samo pri tom apstraktnom zahtjevu (kojega je unutrašnja konsekvencija i neizbježan rezultat svagda puki moralizam), dakle pri samoj moralnoj misli, svijesti ili sudu (iskazu, prosudivanju), a ne ide dalje na djelatno izvršavanje te misli.

Marx pak ne ide za tim (kao ni Hegel sa svoje filozofske pozicije na drugi način) da sa svoje strane zasnuje ili utemelji, odnosno izgradi jedan novi moral, na prema tome ni tzv. "socijalistički moral", nego mu je stalo do revolucioniranja onoga stanja, u kojemu se na bitnoj pretpostavci otuđenja društveni odnosi javljaju ne neposredno-providno kao ljudski, nego posredno kao moralni odnosi, dakle ta-

ko da upravo ovi (društveni) odnosi vladaju individuumima, a ne individuumi ovim (njima izvanjskim, fetišiziranim, postvarenim) odnosima.

Kad se međutim kaže da Marxu nije stalo ni do kakvog zasnovanja pozitivnog ("novog", socijalističkog ili komunističkog) morala, kao i to da na njegovu filozofskom stanovištu nije moguća ni neka etika kao ananost (nauka), sistem ili filozofska disciplina, onda se to (pored već poznate sročidne malograđanske dreke protiv, tobožnje marksističke ili komunističke amoralnosti ili moralnog cinizma), obično posve apstraktno, dakle s jednog tipično moralnog (moralističkog) stajališta, shvaća kao da bi Marx i njegovi sljedbenici time zastupali nekakav bezkrupulozni fmoralizam ili antimoral, odnosno jedan moralni ili etički nihilizam. Marxu koji je temeljito pokazao putove za prevladavanje i nadmašivanje kako pukog moralizma, tako i njegova apstraktnog ekstrema s kojim se toliko često dodiruje, tj. moralnog nihilizma — podmeće se tada da iz njegove nauke proizlazi geslo: "Sve je dopušteno" ili "Sve je moralno opravdano", ili pak kao da on zastupa etički makijavelizam s poznatom uzrečicom kako "svrha posvećuje sredstvo". Marx nema veze ni s jednim ni s drugim, a to ne može da shvati samo (zdravo) razumsko mišljenje koje nije kadro da iziđe iz okvira apstraktnih suprotnosti kao što su na primer: egoizam — altruizam, subjektivizam — objektivizam, idealizam — materijalizam, individualizam — kolektivizam, religija — ateizam, optimizam — pesimizam, determinizam — indeterminizam, čovjek je po prirodi dobar — čovjek je po prirodi zao, moralizam — amoralizam, konformizam — monkonformizam itd. Jer, Marx se svojom misli digao na taj nivo koji mu omogućuje da pojmom povijesne prakse kao revolucionarno-kritičke djelatnosti samu moralnu poziciju (u njenom pozitivnom i negativnom apstraktnom obliku) stavi u pitanje i da joj pokaže pravu povijesnu i misaonu osnovu, podrijetlo, mjeru i granicu u otuđenom čovjekovu svijetu.

Hegel namlašava apstraktnost ili nedjelatnost onog općeg koje je izdvojeno i apstrahirano od subjektivnoga interesa kojim uopće dolazi do djelovanja, pa prema tome i do moralnog djelovanja. Time on ukazuje na jedno od bitnih protivurječnih moraliteta koje ima da ide za realizacijom moraliteta, a istovremeno za volju te apstraktne općosti, dužnosti radi dužnosti, isključuje i anulira upravo onu zbiljsku životnost subjekta kojom se taj isti moralitet ima obziliti i za kojega taj moralitet treba da važi kao nešto vrijedno ili najvrijednije.

Marx pak sa svoje strane ukazuje na isto, naime, kako je ta suprotnost između privatnog i općeg interesa, između privatnog čovjeka i tzv. općeg čovjeka samo

prividna, budući da se obje strane uzajamno proizvode i poništavaju.

Međutim, kad je riječ o interesu u navedenom smislu, onda dolazimo do još jednoga, za naše raspravljanje interesantnog i važnog pitanja koje se neposredno tiče samog ostvarenja socijalizma. To pitanje moglo bi se najopćenitije postaviti ovako:

Može li se postulirati ostvarenje socijalizma — koji je tu u vidu cilja i svrhe moralno shvaćen kao ono opće — ukoliko se na isti opisani način anulira ili isključuje onaj subjektivni interes koji se ovdje sram tog općeg, dakle socijalističkog, nužno pokazuje javlja kao interes za socijalizam ili protiv njega. Jer, to "opće", rupošto nije nasuprot privatnom interesu osamostaljena moć sa samostalnom poviješću koja bi — dostatna sama sebi — bila izolirana ili čak suprotstavljena, nadređena, izvanjska ili tuda onom istom djelatnom subjektivnom interesu, dakle čitavom strastvenom, životnom angažmanu pojedinačne-subjekta, a pomoću čije se aktivnosti taj isti socijalizam kao opći cilj i svrha ima ostvariti. Jer, jedno proizvođa i omogućuje, ili poništava, a drugo omogućuje drugo, pa tu nema nikakvog apstraktnog općeg mehanizma, ili kako se to često, zapravo vrlo komotno, voli zamisljati i tvrditi, na čak i znanstveno dokazivati, neke historijske odnosno ekonomske nužnosti koja će sama po sebi u obliku — kako to kaže Marx — neke "apartne osobe" dovesti do neminovnog ostvarenja socijalizma i komunizma. Može se naime na toj istoj pretpostavci o kojoj je ovdje riječ isto tako i nemati interesa za socijalizam, kao što to pokazuje suvremeno historisko iskustvo, kad se taj isti socijalizam ne samo svojim tzv. deformacijama, nego često i otvorenom atakom na svoju vlastitu srž i bit, pokazuje posve neatraktivna za jedan dobro shvaćeni subjektivni interes i ljudski smisao. Ukoliko se pak ova mogućnost koja je svakodnevno na djelu ne respektira, a na osnovu koje se svaki čovjek intinno životno opredjeljuje, budući da je u pitanju on sam i njegovo usmjerjenje, dakle baš njegov ljudski interes koji ga vodi u određenom pravcu za ili protiv, onda nema takve sile na svijetu koja bi mu se izvana nametnula u vidu neke apstraktne općosti kao cilj i smisao njegova angažmana, ako on tačno osjeća da to nije ono njegovo, jer ne proizlazi iz njega samoga. Stoga, ako se socijalizam želi shvatiti i provoditi poput onog apstraktnog moraliteta koji već sam po sebi i sam u sebi kao neko nadnaravno biće jest neka opća, objektivna i nužna zakonitost, mimo ili čak i protiv čovjeka, njegova interesa i pravoga smisla, onda treba bar podsjetiti na to da je već sam Marx misaono anticipirao jednu takvu mogućnost, odnosno, kad je riječ o socijalizmu i komunizmu, zbiljsku povijesnu nemogućnost.

"Prije svega treba izbjeći da se "društvo" ponovo shvati kao apstrakcija nasuprot individuumu. Individuum jest društveno biće... Stoga — koliko god je čovjek poseban individuum, a njegova posebnost upravo ga i čini individuumom i zbiljskim individualnim bićem zajednice — on je isto toliko totalitet, idealan totalitet, subjektivno opstojanje zamišljenog i doživljenog društva za sebe, kao što u zbilji onstoji kako kao percepcija i zbiljski duh društvenog opstanka, tako i kao totalitet čovječjeg ispoljavanja života."

Dakle, mišljenje o bitak jestu doduše različiti, ali su istovremeno međusobno u jedinstvu" (Rani radovi str. 230).

Ovo jedinstvo bitka i mišljenja, što istovremeno znači jedinstvo bitka i trebajna, kao ona filozofska, a može se kazati i povijesna pozicija koju Marx dobiva u misaono nasljeđe od klasičnog njemačkog idealizma, a u prvom redu od Fichtea i Hegela, jest ona zbiljska osnova i pretpostavka na kojoj može da se razriješi i problem moraliteta koji je ovdje primarno u pitanju, dakle u našem slučaju pitanje mogućnosti i karaktera jednog socijalističkog morala, što znači odnosa socijalizma i etike.

Ovaj Marxov misaoni napor za ponovnim uspostavljanjem svijesnog bitka, dakle jedinstva bitka i mišljenja, bitka i trebajna, nije više poduzet iz Hegelova filozofijskoga (teorijskog) horizonta apsolutnog znanja, u kojemu se nakon dosadašnjeg povijesnog realnoga kretanja, a upravo za volju dovršenosti, zaključenosti ili enciklopedijske sveobuhvatnosti toga znanja u jednom u biti gotovom (građanskom) svijetu, ono "treba da" gubi smisao i posve umrtvljuje u bitku, koji se sada na taj način pretvorio u puki pozitivitet opstojećeg i danoga (na primjer faktička država kao realizacija etičke ideje). Naprotiv, taj je napor i poduzet i sagledan već sa stanovišta ozbiljna filozofije, dakle s onu stranu ovog dovršenog, u sebi zatvorenog, znanstveno racionaliziranog, institucionaliziranog svijeta znanja ili znanja svijeta, koji je u osnovi tada samo svijet rada kao otuđene ljudske samodjelatnosti, pa mu je i sama filozofija primjerena u obliku čiste teorije ili puke kontemplacije. Jedinstvo bitka i trebajna za Marxa je upravo epohalno-kritička pozicija koja sabire rasuto povijesno-ljudski bitnoga u homogeni svijet čovjekova smisla i mogućnosti, pri čemu ovo tretiranje svojim djelatnim vraćanjem k bitku iz apstraktne i od njega odvojene, posebne etičko-moralne teorije-

O B L E T O

1 Nesnosno: žarim i palim, kao poslednji gundelj. Metvica, proglašena princezom, beži sa nedovoljno obrađanim drenom. Dren! Dren!

2 Ginuli su narci, samo preko brda, u Carevom polju. Oko sam išao, kao samotna semka, hej, — aj! Posle podne, pre noći dakle, pre tamnog nevida, upravo tada, moj brate, biva sam opkoljen topovima gloga.

3 Nesnosno je: žarim i palim, a nemam sunce u rezervi, nemam jutro koje će zameniti doba mog ludila. Uvek dežurajući, i neprestano šaljući signale, svitac me dovodi do izlaza. Niko ne može shvatiti taj herbarijum, to prevrtljivo doba zoologije i bubulovstva.

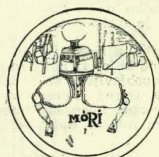
4 Leto je obletalo, sve se zapetljalo. Kada se svedu gromovi, kada se srušne bregovi, sve ipak izađe na videlo.

5 Udaljujući se od izvora, da mi knila ne sagore. Ne bežeći. Ne posrćući. Nevoljom. Nečekanjem.

6 Početak nekog slova na putu. Beznačajna kvržica. I sad razmišljam: može li od te zapete postati nešto sudbinsko? Ne može. Ponavljam svoje negacije.

7 Naoručaću vučica među stidljivim narcisima. Razviku sliku: latice će štrcati kao gromobrani. Zgražaću se hermijski sastav. Zgražaću se filonomelemit. Zasto će se zgražati? Jer, jinijom nestala je u svoje izvore pušom obične krtice. Zarikaće hemoglobus u predavatorijumu. Prosto ne znam šta još da vam predužao samim, toliko sam zbunjen.

8 Mnogo je napisanih zidova. Sve same uljudne reči. Nijedne šugave ovce. Nijedne bele vrane među rečenicama. Ja sam ljutit. Ijutoman.

10-44840023

Srpskohrvatska posla: obuo sam šubaru, namkrivio opanak, zadenuo mesec za pojas, pa pošao u prosidbu. Bože, prospi buklju! Majko, izvedi devojku! Devojka davoljeg devera za voalala! Bogo, prosti krvci! Pogano! Pogni glavu, pogađo! Troči, troši municiju, stari kačune, svate.

9 Zovi me imenom i prezimenom iz druge zemlje, sa drugog mosta, neću se

odazvati. Svejejavitičica! Nikli su mi rošćici. Podavoliću! Čovek je limar pa krpi Popodne, Neko je pucao i probušio Časovnik. Sirote Vreme.

10 Izlećiću se Popodne, ali ću ja umreti. Č. V. Pa, neka umrem. Neka me premeste iz Prostora u Bezprostor, iz Vazduha u Bezbol, i neka me sahrane u moštari!

11 Mrzote. Promrznuću, omrznuću! U tom komforu groba valjda ću, bože pomozli, pogledati okom. Okornitim pogledom.

12 Misao. Sikaćem sa stolice i junim za njom. Negde u kuhahaha, negde u hodadada, negde u vrstata, negde je uzglavnom uhvatim. Nabijem je na režanj. Varvarstvo. Čista probalna psihologija. Psihohohoho. Tu se zasmajem. Misao iskoristi gužvu. Izgubi se. Uzimam olovca i pucam iz njegove duše ubitačnim (pazi sad, — kuršumovićem! Ubijam sam sebe. Moj brate.

13 Susedim se s opasnostima. Umesto straha, interesantno, uveče kad ostanem sam u kući na kojoj škripe prozorski kapi, ja osećam mržu. (U pišem, NJ pamtim).

14 Izazivanje je u travnatim emulzijama, o bože! Ako želiš fotografiju u društvu sa cvetom, prijatelju ja imam dežurno oko, samo zauzmi pozu. Ispod bora i smreke! Ispod bora, ili ispod smreke? Gde, dakle? U društvu sa detlićem, o, samo ako bude kod kuće!

15 U šetnji prelazim preko drvenog stabla na reči, iako razmišljam o mostovima. Divno povezivanje misli. Blendovanje i rasvetljavanje! Sećam se i eksplozija, i ustalasanog vazduha, i bioskopskih dvorana kroz koje sam prolazio kao jagne. Kao pečurka bez kornasa.

16 Izazivanje je u drunakoj duši kamena. Ugraćemo se „školic“ i „piljaka“ porred reke? Neko je predložio „neka bije, neka bije“, o, dobri dečaci! Skupljajmo bube! Približno lešnici! Razapinimo uspomene, kao šator, ska krila, kao omče, i smirimo se neko vreme, neki kasak, dok nam belo nebo ne padne po kosi.

17 Izazivanje je u detinjstvu. Ja sam pružao ruke za ribljim telima, i časna reč, lovio pastirne vitke kao podne. Morate mi verovati, vi posiveli krševi!

ske sfere sačinjava zajedno s njime onu istinu i iskustvu, jedinstvenu mogućnost drugaćijega nego što jest ili slobodu. Stoga je upravo to tjebanje, sjedinjeno s bićkom, onaj eminentno ljudski kvasac povijesti, ona megarotorska, dijalektička snaga, pokretač i nemirni, nikad sa sobom i sa drugim zadovoljni duh, ona otvorenost ko svemu i za sve koja neprekidno djeluje u najdubljim dubini čovjekova bitka i njegova svijeta kao prostora-vremena ljudske proizvodnje novoga. To je istovremeno „vraćanje“ u iskon svega što jest koji je prava mjera čovječnosti.

Marx je usnjen, kako on sam kaže, na isfezavanje samih uvjeta morala, onih uvjeta koji moral kao oblik apstraktne društvenosti i prividne ljudskosti čovjekove omogućuju kao takav. Time on dakako ne ide za tim da negira, odbaci ili izbrisu svu onu pozitivnu etičku misao koja se kao crvena nit provlađi kroz čitavu čovjekovu historiju u obliku zahtjeva (postulata) za ljudskim u čovjeku i njegovu odnosu spram drugog čovjeka i svoga svijeta u cjelini, nego upravo želi njezino ozbiljenje (ostvarenje), ali ne samo u mislima, u ideji, idealnom (na primjer opet pomoću nekog „svo“ morala ili etičkog sistema) nego realno, zbiljski, u samim društvenim i ljudskim odnosima kojima bi jedina veza ili spomen, to jest medium bila sama čovječnost (dakle ljudski prisvojeni društveni odnosi koji su dosada uvijek bili njemu izvanjski i nadređeni).

Princip za ovo ozbiljenje, za istinitost, slobodu i ljepotu, odnosno za smislenost ovih odnosa Marx međutim ne nalazi ni u nekoj naučnim metode, ni u samom faktičkom opstojenju stanju (tj. u „danoj realnosti“), ni u njegovu moralu koji u svijesti ljudi samo pasivno odsluškiva i kontemplira ono stanje iz kojega je nastao, nego se taj princip-kriterij nalazi u praksi koja smisleno i svrhovito mijenja i prekoračuje, dakle transcendira kako to stanje tako i njegov, njemu primjeren moral, da bi to uopće bila povijesna revolucionarna praksa. Moralno, kao indignacija nad opstojenjem, nošena onim „treba da“ kao neugasivom ljudskom slutnjom, težnjom i nadom u mogućnost drugaćijega nego što jest, može da bude i svagda jest samo prvi neophodni poticaj za čin i na djelo što iz njega ima da uslijedi, u protivnom se ono srozava na puki moralizam (vrednovanja, procjenjivanja ili prosuđivanja) pa čak i na čisto pretvaranje, licemjerstvo, ljeperljivost, zavaravanje i samozavaravanje, ili pak na unutrašnje odnosno vanjsko izživljavanje u vlastitoj ljudskoj nemoći i pasivnosti, i to — što

je ovdje najvažnije — u okviru i na pretpostavkama staroga svijeta, društva, odnosa, načina života itd., koji pokreću, utvrđuju, direktno ili indirektno prizimaju, prihvaćaju i opravdavaju opstojće stanje kao jedino mogući oblik ili modus čovjekova ljudskog opstanka.

Na kraju treba da se vratimo na jedno naprijed spomenuto pitanje koje se neposredno nadovezuje na naš problem odnosa morala i društvene zbilje, dakle socijalizma i etike, i često je u posljednje vrijeme na dnevnom ređu naših rasprava i diskusija. Riječ je naime o konformizmu i nonkonformizmu. Što se pak toga tiče, nakon svega rečenog bit će nam lakše shvatiti jedan samo prividan paradoks koji proizlazi iz same biti moralnog fenomena. Obično se naime misli, pa i teorijski izvodi, kako se konformizam i moralna svijest (moralnost) uzajamno isključuju, to jest da moralna pozicija (najčešće se kaže: „ukoliko je prava“, kao da ona može biti drugaćija nego što kao moralna već jest) ukida i prevladava konformizam. Odatle bi se postavila alternativa: ili moralnost, ili konformizam, jer se sama moralna pozicija postovećuje ovdje s nonkonformizmom, pa se onda kaže i smatra da je (socijalistički) moral nonkonformistički. Iz toga bi proizlazilo da moralan čovjek ipso facto već nije i ne može da bude konformist, nego upravo nonkonformist. Razmotrimo dakle bar ukratko ovo stanovište.

Pod konformizmom se razumije onaj pođinac koji se — slijedeći isključivo svoje vlastite privatne ili uskošvaćene interese — najopćenitije rečeno suglašava sa svime što jest i što se u okviru određene društvene danosti zbiva, kako bi se što bolje „nasitao“ i nesmetano, nezapazeno, bez trzavica i većih neprilika, odnosno kako se to obično kaže: u miru proživio svoj život. Sve drugo i svaki drugi životni stav smatra on šuplom „romantičkom“, nerealističnom i zanesenjavi poglavito. Negovu bismo poziciji mogli nazvati pozicijom životne neutralnosti. To su naime oni koji bi čitav svoj život htjeli provesti kao — umirovljenici u onom ljudskom, a može se kazati da to mnogima doista i uspijeva, samo što pri tom nisu svjesni jednog bitnog nespoznanja sa svojim vlastitim životom, da naime autentična ljudska priroda nije baš identična s mirovinom, nego da ova slijedi pri kraju čovjekova života. No, to su druge stvari, i ne možemo sada ulaziti u to da pokažemo kako iz same biti čovjekove proizlazi da on nije ono što već jest, iz čega bi izlazilo kako je konformizam bitni životni promašaj u ljudskome.

Nas ovdje zanima već postavljene odnose moralnosti i konformizma, dakle i nonkonformizma, te bismo suprotno uobičajenom shvaćanju mogli kazati da na kraju krajeva samo moralno stanovište pohanjuje i rađa svojevrsni konformizam i obratno, i da se oni po svojoj biti međusobno zapravo podudaraju, a ne isključuju. Oni se naime podudaraju u tome što po svom smislu, htijenju i donajšu ostaju u okviru opstojćećeg društvenog stanja, te se kreću i iscrpljuju u horizontu već danoga. Za konformizam to proizlazi iz samoga njegova određenja, pa je to nekako već jasno po sebi. Nije međutim sasvim jasno za moralno stanovište, odnosno za nonkonformizam koji se i ako se s njime postovećuje. No, valja uvidjeti da i sam konformist prije svega može da bude moralan čovjek, a mi ćemo zatim u smislu navedenoga prividnog paradoksa dodati da je upravo konformist ono pravo moralno biće par excellence, ili kako se to često imenuje: dobar čovjek. Jer, upravo on je svagda toliko dobar (i poslušao, naravno, i u tome i jest sva ova njegova dobrota koja proizlazi iz dobre prilagodnosti na opstojće stanje), da mu kao takvom ne pada pamet ne padne zlučudna posma i riskantna pomisa, odnosno čak i otvoreno pitanje, ne bi li to opstojće stanje trebalo možda tako mijenjati ili izmijeniti, da bi se ljudskije (a ne samo apstraktno-moralno, tj. u skladu s već danim) živjelo. Osnovna je naime karakteristika tog moralnog konformiste, što je ovo ljudsko ili ljudski moguće unaprijed poistovetio s onim što već jest i što se već zbiva, bez njega, mimo njega, odnosno bez njegove djelatno-kritičke i upitne prisutnosti u vremenu i prostoru prema onome što je bitno. On unaprijed računa sa svim (ne svojim vlastitim, nego njemu svagda tuđim izvanjskim, nametnutim) mogućnostima ili nemogućnostima pripravan je na njih (tehničko-umješno-praktično), kako bi im se odmah podvrgnuo i na njih se što brže akomodirao. Njegovi posljednji i vrhunski idejno-životni domet „zakrpavanja“ opstojćećega (i svog vlastitog intimnog) svijeta života, makako se on njemu pojavio, a sadržaj njegove moralnosti iscrpljuje se u malim popravkama ili reformama unutar danoga i na njegovim vlastitim osnovama. To jest, njegova je moralnost baš podudarna s tim osnovama i na njima je uopće moguća kao takva. Kad bi pitao za te osnove, morao bi pitati i za tu svoju moralnost, dakle za smisao i održivost svoja konformizma ili nonkonformizma, odnosno za svoj vlastiti život, i čitava bi mu se pozicija

srušila kao kula od karata, te bi se našao na ničemu, u jednoj praznini koja bi tada možda mogla zahtijevati tešvu ljudsku odluku, što prakoračuje horizont puke danosti i uhodanosti. To je pak obično za njega takav riziko, kojega on sebi ne želi i ne može prihvatiti, jer bi time prestao da bude samo moralni konformist odnosno nonkonformist, dakle samo dobar čovjek. Nije naime jednostavno biti ne-„dobar“, ne-„moralan“ čovjek, jer to iziskuje velik ljudski napor, nemir, nesigurnost, put u još nepoznatu, otvoreno svemu, to jest upravo mogućem.

Stoga ni moralni ni s njime poistovećeni nonkonformizam kao puki protustav opstojćećemu, ne prekoračuje granice ovoga njihova u biti dobroga svijeta, nego mu se samo ili prilagođuju ili apstraktno suprotstavljaju, to znači da operiraju unutar ove bitne gotovosti i dovršenosti kao u svom jedinom djelokrugu i vidokrugu. Da bude jasno: i konformizam i nonkonformizam kao čisto apstraktne uzajamne uprotnosti koje se u svojoj prividnoj izvanjskoj isključivosti dodiruju, u svome moralnom osvjeljenju i obojenju, predstavljaju u biti jednu te istu poziciju, jer je taj isključivo moralni nonkonformist realni ljudski konformist. On je to zato što njegov moralni nonkonformizam ne seže daleko svojim odmahivanjem na opstojće, ne ide na izmjeni, nego u najboljem slučaju na popravljanje svijeta ili na apstraktno-moralno (to jest nedjelatno, pasivno, kontemplativno) suprotstavljivanje njemu, te po svom smislu i efektu ostaje u njegovim danim granicama, čime se podudara u skladu je s konformizmom.

Nasuprot tome ljudsko je stanovište po svom bitku i biti stanovište onoga što još nije, a može i treba da bude, dakle stanovište budućnosti koja je, kao prekoračivanje sadašnjeg i pukog aktualnog, djelatno kritički prisutna u ovome „sada“ i „ovdje“, dakle u svakom našem djelu i činu kao pitanje o smislu našega kretanja, čime se tek otvaraju, potvrđuju i proširuju istinske mogućnosti čovjekova opstanka i života uopće. A to je stanovište revolucionarnog bivstvovanja u ovoj našoj skroz naskroz revolucionarnoj epohi, koje uvelike nadmašuje kako puki konformizam, tako i nonkonformizam, a onda i ovaj rečeni apstraktni moralizam koji im stoji u osnovi i kojim su zapravo nošeni.